

Linda Cardinal*

Nyelv, jog és politika: a liberális elmélet és a kisebbségi nyelvekről folytatott vita**

I. Bevezetés

Legújabb kötetében (*La distance habitée*)¹ François Paré azt írja: „A nyelv a kockázat helye.” Az a terület, ahol részben kibontakozik a társadalmak kollektív identitása feletti konfliktus.² A nyelvnek határozottan van egy politikai dimenziója, erre jó példa a nyelvpolitikák és a kisebbségi nyelvek feletti vita. Ezzel szemben azok, akik a nyelvet eszközként vagy még inkább egy szigorúan individuális tulajdonként jelenítik meg, nevezetesen a liberálisok elutasítják a kockázat mint politikai tét kérdését. Hajlamosak inkább normatív elveket határozni meg, hogy azokból kiindulva igazolják a nyelvi jogokat és nyelvpolitikákat, és biztosítják azok összeférhetőségét az egyéni jogok, egyenlőség, igazságosság, választás, pluralizmus és semlegesség elvével.³ Ily módon a liberálisok szándékosan megkerülik a jog és a politika közötti kapcsolat összetettségét olyan értelemben, hogy nem akarnak szembeesülni a meghatározatlannal, mint a nyelv politikai kihívásával.

* Frankofón és Közpolitikák Kutatási Tanszék, Politikai Tanulmányok Kar, Ottawai Egyetem. A tanulmány egy kutatási projekt keretében készült, amely a Kanadai Humán és Társadalomtudományi Kutatási Tanács támogatásában részesült. A szerző ezúton is köszöni Marie-Joie Brady segítségét és Pierre Boyer észrevételeit és javaslatait.

** *Forrás:* Cardinal, Linda: Langue, droit et politique: la théorie libérale et le débat sur les langues minoritaires. *Supreme Court Law Review*, vol. 31, 2006/2, 217–233.

1 Paré, François: *La distance habitée*. Le Nordir, Ottawa, 2004, 28.

2 van Schendel, Nicholas: Une américanité de la francophonie? Les perceptions de migrants québécois. Dans Cuccioletta, Daniel (dir.): *L'américanité et les Amériques*. Éditions de l'IQRC, Québec, 2001, 193.

3 A vita összefoglalását lásd Patten, Alan – Kymlicka, Will (eds): *Language Rights and Political Theory*. Oxford University Press, Oxford, 2003.

Jelen tanulmány teljesen sajátos módon a jog és a politika közötti, a liberális nyelvelmélet által előtérbe helyezett viszonyt vizsgálja. Ez a kérdéskör két további vitához kapcsolódik, amelyek szerintünk megkerülhetetlenek a nyelvek jövőjéről folytatott elmélkedésben. A globalizációnak a kisebbségi nyelvekre gyakorolt hatására és a nyelvhasználat irányítására, azaz az állam és a kisebbségi csoportok közötti kapcsolatra gondolunk. Adottnak vesszük, hogy nehéz a kisebbségi nyelvekről beszélni anélkül, hogy tekintetbe vennénk a hozzájuk kapcsolódó kihívásokat.⁴ Ezek a kihívások a nyelvekről az utóbbi 20 évben folytatott vita fejlődéséről tanúskodnak. Emellett a jog, a globalizáció és a kormányzás témái megkerülhetetlen kérdések a közpolitikák területén, amelyek a maguk során befolyásolják a nyelvpolitikák tanulmányozását.

Az elemzés három részből áll. Először is a nyelv liberális elméletét tesszük a kritikai vizsgálat tárgyává. A továbbiakban megpróbáljuk kontextusában látni a liberális elméletet, hogy pontosabban megfogalmazzuk, mit értünk az alatt, hogy a liberális elmélet elveti a politikum szerepét. Végül kimutatjuk, hogy liberális megközelítéssel szemben miért célszerűbb a nyelv politikai elmélete, amely nyitottabb a politikum, mint intézmény iránt.

II. A liberális elmélet és a nyelvkérdés

A kisebbségi nyelvekről folytatott kortárs vitában több ízben fontos elmozdulás következett be. Az 1970-es évektől, amikor nem volt kétséges, hogy a nyelvek túlélésének kérdése határozott lépéseket és a nyelvi kisebbségekkel szembeni nagylelkű intézkedések bevezetését diktálta, a liberális és neoliberalis diskurzusok megerősödése az elismerés politikája terén szükségessé teszi a beavatkozás iránti igény másfajta megalapozását. A nyelvhasználati jogok és politikák, a hivatalos nyelvi státus kinyilvánítását eredményező kritériumok vagy a nyelvi kisebbségeknek kedvező pozitív intézkedések eddig még soha nem képezték ilyen mértékben a felülvizsgálat tárgyát. Más szavakkal: a szociológusoktól vagy még inkább azoktól eltérően, akik az elemzésük tárgyává a kisebbségek és a többség közötti konfliktusokat és hatalmi egyenlőtlenségeket teszik meg,⁵ a nyelv liberális elméletírói a leginkább igazságos eljárásokat próbálják meghatározni a nyelvpolitikák terüle-

4 Erre jó példa Maurais, Jacques – Morris, Michael (eds): *Languages in a Globalising World*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

5 Itt Stephen May munkájára gondolunk, lásd *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. Pearson Education, Essex, 2001.

tén.⁶ Természetesen többféle módon lehetünk liberálisak. Mint minden más megközelítés, gondoljunk itt akár a nacionalizmusra, a liberális elmélet sem egyöntetű. Ugyanakkor minden irányzatnak van egy magja. A nyelv liberális elmélete esetében véleményünk szerint ezt a magot különösképpen jól képviselik Daniel Weinstock nézetei a nyelvpolitikák tárgyában.⁷

Tulajdonképpen Daniel Weinstock állásfoglalása lehetővé teszi annak megértését, hogy a liberalizmus vezető eszméi, nevezetesen a pluralizmus, a tárgyilagosság és a semlegesség mily módon alkalmazhatók a nyelvekre. Ezen megközelítés szerint ideális esetben a nyelveket mindig alá kellene vetni „a piac és az uralkodó irányzatok morálisan önkényes eredményeinek”.⁸ A nyelveknek nem szabadna semmilyen állami beavatkozásnak a tárgyát képezniük, annál is inkább, mivel Daniel Weinstock szerint a nyelvpolitikák lényegileg olyan intézkedéseket képeznek, amelyek a társadalmat „nyelvileg marginális és privilegizált csoportokra” osztják fel.⁹

Daniel Weinstock szerint az államnak nem kell a jó élet koncepcióját hirdetnie a kulturális, etnikai, nyelvi vagy nemzetiségi csoportok közötti kapcsolatok szervezésében. Ugyanakkor elismeri, hogy szükség lehet nyelvpolitikák bevezetésére, hogy az állam hatékonyabban tudjon kommunikálni az állampolgáraival, de csak ebben az esetben.¹⁰ Az állami beavatkozás minimális formája szükségességének az elismerése a nyelv, mint pusztán kommunikációs eszköz instrumentális felfogásán alapul. Továbbá Daniel Weinstock az állásfoglalását arra az elvre alapozza, amely szerint a nyelvhasználati jogokat csak egyéneknek szabad megadni, és nem nyelveknek vagy nyelvhasználók csoportjainak. Mellesleg vitába száll Denise G. Réaume nézeteivel, akinek a megközelítése, jóllehet liberális, nagyobb értéket tulajdonít a közösség fogalmának. Leegyszerűsítve: Réaume azzal érvel, hogy emberi érdek az „életképes közösségek, mint közösségek nyelvi biztonságának a biztosítása, függetlenül attól, hogy hol vannak ezek a közössé-

6 Példaként arra, hogy a liberális elméletírók hogyan értelmezik a kihívásokat a nyelvi kisebbségek jogainak elismerése terén lásd Patten, Alan – Kymlicka, Will: Introduction: Language Rights and Political Theory. In Patten-Kymlicka (eds): *Language Rights and Political Theory*. Id. kiad. 3. lábjegyzet, 1.

7 Weinstock, Daniel: The Antinomy of Language Policy. In Patten-Kymlicka: (eds): *Language Rights and Political Theory*. Id. kiad. 250–270, 3. lábjegyzet, 170.; és Weinstock, Daniel: Doit-on recourir aux droits collectifs afin de protéger les minorités? Quelques considérations sceptiques. *Terminogrammes*, 2001/95-96, 13–36.

8 Weinstock: The Antinomy of Language Policy. Id. kiad. 7. lábjegyzet, 262.

9 Uo.

10 Uo. 265.

gek”.¹¹ Nevezetesen elismeri az egyéni és kollektív jogi védelem szükségességét az életképes nyelvi közösségek fejlődésének az elősegítése érdekében. Márpedig Daniel Weinstock liberális perspektívából elutasítja bármely olyan megközelítés érvényességét, amely arra engedne következtetni, hogy a nyelveknek vagy a csoportnak jogaik, még kevésbé kollektív jogaik volnának. Inkább azokkal ért egyet, akik a kollektív jogokat az önkényesség igazolásaként látják.¹²

Végeredményben Daniel Weinstock szerint három elvnek kell vezérelnie a minimalista vagy az instrumentális típusú nyelvpolitikát, amely szerinte az egyetlen igazságos politika. Ezek a következők: a minimalizmus, a szimbolizmus elvetése és a felülvizsgálhatóság (*revisability*). A minimalizmus elve szerint az államnak csak azért kell (nyelv)törvényeket alkotnia, hogy hatékonyan tudjon kommunikálni az állampolgárokkal. A szimbolizmus elvetése minden olyan nyilatkozat elutasítására vonatkozik, amely a többségi nyelvet beszélőknek kedvezne. A felülvizsgálat elve annak elismerését tartja szem előtt, hogy a politikákat revízióknak kell alávetni, hogy azok jobban tükrözzék a körülmények megváltozását. Daniel Weinstock azonban elismeri, hogy a nyelvpolitikák többsége rendszerint a többségi társadalom előnyére válik, ez pedig szerinte annál indokoltabbá tesz egy instrumentális politikát. Ezzel szemben a minimalizmus, a szimbolizmus elutasítása és a felülvizsgálhatóság elveinek érvényesítése olyan pragmatikus természetű érvek, amelyek a nyelvi kisebbségekhez képest egy előnyös pozíció fenntartását teszik lehetővé a többség számára, és nem egy belső értékre való hivatkozást, bármi legyen is az.¹³

11 Réaume, Denise G.: Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered. In Patten-Kymlicka (eds): *Language Rights and Political Theory*. Id. kiad. 3. lábjegyzet, 294.

12 Riedel, Sabine: Minorités nationales en Europe et protection des droits de l’homme: un enjeu pour l’élargissement. *Politique étrangère*, vol. 67, 2002/3, 647–664. Sabine Riedel szerint a kollektív jogok megadása a kelet-európai országokban „etnokráciák» létrejöttét tette lehetővé, amelyekben a különböző etnikai csoportok képviselői maguk között osztják fel a politikai és gazdasági befolyás területeit”. (658.) A kollektív jogok nagyvonalúbb értelmezéséhez lásd Seymour, Michel: Le droit des peuples. *Bulletin d’histoire politique*, vol. 12, 2004/3, 79–88. Michel Seymour szerint a népek alapvető kollektív jogait ugyanúgy alkotmányba kellene foglalni, mint az egyéni jogokat (81.). A kollektív jogoknak szintén alapvető jogoknak kellene lenniük. Márpedig Michel Seymour szerint félünk a kisebbségek etnikai nacionalizmusától, amely egy olyan címke, amely „felment minden kötelezettség alól a kisebbségekkel szemben”. (84.)

13 Weinstock: The Antinomy of Language Policy. Id. kiad. 7. lábjegyzet, 269.

Minden bizonnyal nem minden liberális megközelítés instrumentalista is ugyanakkor; egyesek közülük, amint a fentiekben láttuk, hajlandók elismerni a csoportok kollektív jogait is. Mások, mint például Thomas W. Pogge ennél eklektikusabb módon járnak el. Ez utóbbi különösen azokhoz szól, akik a spanyol nyelv oktatásáért küzdenek az Egyesült Államokban, azt kérve tőlük, hogy inkább a nyelvpolitikáknak a gyerekek fejlődésére gyakorolt hatását vegyék tekintetbe. Ő az „angol az első” elv (*English First Principle*) mellett érvel, amelyet szerinte nem szabad összetéveszteni a csak az angol nyelv használatát szorgalmazó mozgalommal (*English Only Movement*). Hogy másként is megközelítse a kérdést, Thomas W. Pogge úgy véli, a nyelvpolitikákat a gyerekek fejlődésére gyakorolt hatásuk függvényében kell korlátozni. Szerinte inkább azt az elvet kell tekintetbe venni, mely szerint „minden gyerek számára a legjobb oktatást az illető gyerek számára a legjobb oktatás jelenti”.¹⁴

Jacob T. Levy számára csak a történelmi igazságtalanságok engedik meg a kisebbségeknek egy kiigazító beavatkozás követelését – még akkor is, ha az nem mindig liberális.¹⁵ Az igazságtalanság tehát indokolja az állam beavatkozását a nyelvhasználat területén. A nyelvi kisebbségekhez tartozó egyének védelme a potenciálisan igazságtalan, nemzetiesítő állami projektekkel (*nationalising projects*) szemben szintén a nyelvpolitikák bevezetését alátámasztó érvényes érv.¹⁶ A maga során François Grin kifogásolja a történelmi nyelvek és a „bevándorló” nyelvek közötti különbségtevést mint igazságtalan eljárást, mivel diszkriminatívnak ítélt hierarchiát feltételez a csoportok között.¹⁷

Ez a néhány árnyalat vagy pontosítás tanúsítja a nyelvi jogok és politikák liberális elméletében megjelenő állásfoglalások változatosságát. Mindezek azonban nem cáfolják a tényt, hogy ez az elmélet megkerül egy alapvető problémát, a politikum intézményét, azaz az állam – mint a nyelvpolitika fontos hajtóereje – szervezőerejéből adódó konfliktust vagy hatást. Pontosabban: a nyelvi jogok egyetemes elméletének keresése, más szóval semle-

14 Pogge, Thomas W.: Accommodation Rights for Hispanics in the United States. In Patten-Kymlicka (eds): *Language Rights and Political Theory*. Id. kiad. 3. lábjegyzet, 121.

15 Blake, Michael: Language Death and Liberal Politics. In Patten-Kymlicka (eds): *Language Rights and Political Theory*. 210.

16 Levy, Jacob T.: Language Rights, Literacy, and the Modern State. In Patten-Kymlicka (eds): *Language Rights and Political Theory*. 230.

17 Grin, François: Diversity as Paradigm, Analytical Device, and Policy Goal. In Patten-Kymlicka (eds): *Language Rights and Political Theory*. 170.

ges és elfogulatlan, mindenkor érvényes elvek megállapítása nem veszi tekintetbe a tényt, hogy nem léteznek végleges vagy egyszer s mindenkorra meghatározott megoldás a nyelvkérdésre. A nyelvekről folytatott kortárs vita annak megállapítására kötelez, hogy a nyelvpolitikák, más közpolitikák mintájára, mindig az állampolgárok egymás közötti, valamint az állampolgárok és a kormányaik közötti alkuk, megegyezések és kompromisszumok tárgyai. Amint azt David D. Laitin és Bob Reich megfogalmazták: a liberálisoknak, amely megnevezésre ők maguk tartanak igényt, inkább el kellene fogadniuk a nyelvhasználati kérdések politizálódását, és hagyniuk kellene, hogy a megoldások a demokratikus vitákból szülessenek meg.¹⁸ Yael Tamirhez és Joseph Carenshez hasonlóan ők is azt állítják, hogy „a liberalizmus lehetővé teszi a határozatlanság terét, amely a politikák széles palettáját engedi a morálisan megengedhető határain belül esni”.¹⁹ Ily módon még liberális szempontból nézve is lehetővé válik a politikum elismerése. Ugyanakkor az alapvető elvek kedvéért a liberális utópia hajlamos eltekinteni azoktól a kontextusoktól, amelyekben a politikákat megfogalmazzák. Ezek a politikák az egyes kontextusra jellemző igényekre és elvárásokra válaszolnak.²⁰ Gondoljunk csak *A kisebbségi és regionális nyelvek európai chartájára*, amely nem annyira az egyetemes jogok logikáján alapszik, mint alapvetően a különböző kormányok azon elköteleződésén, hogy a nyelvi sokféleséget hirdessék úgy, hogy tekintetbe veszik ugyanakkor az egyes országok politikai kultúráját.

A liberális nézőpont nem veszi számításba a nyelvi csoportok közötti hatalmi viszonyokat sem. Példának okáért, még ha Daniel Weinstock el is ismeri, hogy az instrumentális megközelítés rendszerint a többség előnyére válik, alábecsüli a tényt, hogy a többségi társadalom – amely a történelmileg alávett kisebbséghez képest a domináns – általában a minimalista diskurzust használja, hogy korlátozza a nyelvi kisebbségek felvirágzásának és az igazságtéves lehetőségének az esélyeit. Úgy tűnik, hogy Daniel Weinstock elfelejti, hogy a kanadai angol anyanyelvű többség jelenlegi reakciói a francia nyelv Kanadában való megerősítését célzó kormányzati beavatkozásra egy nyugtalanító frankofóbiát takarnak. Egy olyan mozgalom, mint a *Canadians for Linguistic Fairness* (Kanadaiak a nyelvi igazságosságért – jellemzően liberális megnevezés) megjelenése, amely a nyelvhasználatba való beavatkozást követeli – ugyanis bármely, a kanadai franciákat előny-

18 Laitin, David D. – Reich, Bob: A Liberal Democratic Approach to Language Justice. In Patten–Kymlicka (eds): *Language Rights and Political Theory*. 80.

19 Uo. 93.

20 Bővebben lásd Grin: i. m. 17. lábjegyzet.

ben részesítő intézkedés a diszkrimináció egy formáját képezné az angol anyanyelvűekkel, főként az egynyelvűekkel, a bevándorlókkal és az őslakosokkal szemben –, célja nem egyéb, mint az angol ajkúak domináns pozíciójának a megerősítése egy feltételezett semlegesség nevében. Más szavakkal: a be nem avatkozás elve könnyen álcázhatja a dominancia egy másik formáját.

III. Jog és politika: a kontextusában újra elhelyezett liberális elmélet

A politikum elutasítása, amely a nyelv liberális elméletét jellemzi, amint azt láthattuk, nincs következmények nélkül a nyelvi kérdés megértésére és a nyelvi kisebbségek felvirágzását elősegítő politikák lehetőségeire nézve. Fontos azonban mélyebben megérteni a politikum visszautasításának az okait egy normatív, a kontextust figyelmen kívül hagyó szempont javára, amely a nyelvi vita néhány teoretikusának vagy hozzászólójának az állásfoglalása. Ez az elutasítás általában véve visszavezet a liberális joghoz való visszatérést szorgalmazó jelentős mozgalomhoz. Marcel Gauchet érvelésében a jog megerősödése helyet ad „a normatív szempont ismételt felbukkanásának”, azaz az erkölcs és a „preskriptív legitimitás” szempontok visszatérének lehetünk tanúi;²¹ „visszatérünk a kérdéshez, hogy értelem és jog szerint milyenek kell lenniük a dolgoknak”.²² Ennek a mozgalomnak, amely a nyelvi kisebbségeknek járó jogok követelménye iránt nyitottabbnak tűnik, ugyanakkor ártalmas hatásai is vannak, amelyeknek a hatókörét vizsgálni kell.

A Claude Lefort hatását mutató Marcel Gauchet jelentős hozzájárulása a politikum meghatározásában lehetővé teszi, hogy pontosítsuk ellenvetéseinket a nyelv liberális elméletével szemben.²³ Átvesszük a nevezett szerzőktől a „politikum” és a „politika” (*le politique/la politique*) közötti megkülönböztetést, hogy jobban megértsük, hogy a jog hogyan válik a legfőbb tekintéllyé a politikai folyamattal szemben, és hogyan tagadja annak helytállóságát a törvényes legitimitás felsőbbrendűnek tekintett fogalma nevében.

Először is, emlékeztet Marcel Gauchet, meg kell állapítanunk, hogy a modern társadalmak törvényes alkotmányos keretek között fejlődnek, azaz „a

21 Gauchet, Marcel: Les tâches de la philosophie politique. *Revue du MAUSS*, 19/2002, 275.

22 Uo.

23 Lefort, Claude: *Essais sur le politique XIXe-XXe siècles*. Seuil, Paris, 1986. Egy angol-amerikai nézőpontból végzett elemzéshez, amely egyben a liberális elmélet korlátait is látatja, lásd Sandel, Michael: *Le libéralisme et les limites de la justice*. Seuil, Paris, 1999.

politika számunkra úgy jelenik meg, mint amelyet jól meghatározott jogi normák kereteznek és szabályoznak”.²⁴ Hosszasan próbálja ezt a mozgalmat a modern társadalmak történelmében elhelyezni, hogy még jobban kontextusba helyezze a folyamatot, amely a jog politika feletti primátusát lehetővé tette. Leegyszerűsítve: Marcel Gauchet szerint a jog fejlődése a politikai modernitás kibontakozásával függ össze, amelyet három sajátos momentum alapján ír le: az elsőt Machiavellihez társítja és egy olyan mozgalom megszületéséhez, amely a politikának a vallással szembeni primátusához vezet. Ettől a pillanattól kezdve a politikai hatalomnak vagy magára kell erőttenie, vagy alá kell vetnie a „szent dolgokat”. „A politikum vallásos forradalmából” válik ki az 1600–1650-as évek közötti periódusban az államnak az a fogalma, amely aláveti magát a vallásnak, és amely a szuverenitással határozza meg magát.

A politikum kibontakozásában a második momentumot a Hobbes-ra és a teológiai-politikai forradalom elindítására való hivatkozás jelöli. Ettől kezdve a helyét kereső új politikai rendnek olyan legitimitásra van szüksége, amely alulról jön, a jogra hivatkozó alap formájában. Ekkor a modern természetes jog fejlődésének lehetünk tanúi. Marcel Gauchet szerint „*a politikum jogi forradalmáról*” beszélhetünk, mivel „teljesen újra kellett értelmezni a politikai kötődést, amelyet most már a jog egy új forrása és normája alapoz meg, amely alapot az egyének objektív jogai alkotják”.²⁵

A harmadik hullám, amely Hegelhez és a történelmi tudat 1800-as évek körüli megjelenéséhez kötődik, „*a politikum történelmi forradalmához*” társítható.²⁶ Marcel Gauchet szerint ez az a tényező, amely „a legközvetlenebbül és a legsúlyosabban meghatározza ma a politikum filozófiai problémáját”.²⁷ A történelem felívelése együtt jár a politikai korpusz eszméjét felváltó társadalom fogalmának megjelenésével. A politika a társadalom egyik ágazatává válik, mint amilyen a gazdaság is. Márpedig Marcel Gauchet szerint fel kell tenni a kérdést, hogy a politikum a társadalom egy ágazata-e, vagy pedig nem kell-e elismernünk „a politikum szervezőerejét és intézményes funkcióját, amelyek ezentúl rejtve vannak ugyan a társadalomban, de ennek ellenére a hatásuk jelentős”.²⁸ Számára ez a probléma „a politikai filozófia egyik legmélyebb kihívása”,²⁹ még ha a liberális és radikális filozófikák el is túlozták. Tulajdonképpen a radikálisok számára a politikum egy il-

24 Gauchet: i. m. 21. lábjegyzet, 280.

25 Uo. 282. Kiemelés az eredetiben.

26 Uo. Kiemelés az eredetiben.

27 Uo. 283.

28 Uo.

29 Uo.

lúzióval asszociálódik, míg a liberálisok számára a társadalom egy sajátos széletévé válik, mint ahogy a civil társadalom is az, és a politikumot alkotó egyének tevékenységére utal.

Marcel Gauchet szerint nem véletlen, hogy jelenleg a politikai jog felbukkanásának vagyunk tanúi, vagy „a politikai közösség jogban való megalapozása elméletének”,³⁰ amely főként John Rawls és Jürgen Habermas nevéhez köthető. Ez az elmélet „a jövő válsága által kiélezett elméleti és gyakorlati elégtelenségre” adott válaszként szerez érvényt magának.³¹ Lehetővé teszi a társadalmak számára az azokat megalapozó elvek megújítását, hogy értelmet és irányt nyújtson, és védelmet biztosítson „az alakulás bomlasztó szeszélyei ellen”.³² Következésképpen: morálisan kívánatosként fogadjuk el a társadalmi jogok létét vagy a társadalmi igazságosságot egy politikai közösségen belül; itt John Rawls írásaira gondolunk. Ami a kulturális jogok kérdését illeti, az Marcel Gauchet számára még fontosabb nehézségeket vet fel. Felteszi a kérdést, hogy „hogyan lehet meghatározni az egyének identitására tartozó jogokat, amelyekről azt feltételezzük, hogy tulajdonképpen a méltóságuk összetevőit jelentik, de amelyekről azt is sejtjük egyúttal, hogy mennyire nehéz tárgyasítani?”³³ Márpedig az állam mindinkább részt vesz a pluralizmus megszervezésében azzal, hogy számtalan formában elismeri a sokféleséget. Ugyanakkor annak az elvárásnak lehetünk tanúi, hogy az egyének és a csoportok nagyobb mértékben vegyenek részt a demokrácia folyamataiban. Mellesleg a globalizáció körülményei közepette feltevődik „a kisebbségek jogainak, az egyének jogainak elfogadása az államhoz viszonyítva, a nemzetközi térben pedig az államok nemzetközi társadalmának joga az azt alkotó külön államokhoz képest”.³⁴

Marcel Gauchet felteszi a kérdést, hogy a jog logikája valóban lehetővé teszi-e, hogy megértsük a demokrácia természetét, „hogy a változtatás céljával cselekvőleg beavatkozzunk a demokráciába”, hogy „elgondoljuk a megvalósításához szükséges feltételeket”. Szerinte „a jog szempontja nem adhat számot a keretről, amelyben a jog uralkodhat”.³⁵ Ez utóbbi a politikum azokat a korlátokat figyelembe vevő elgondolásához vezet, amelyekbe a jogot megalapozó diskurzusok beleütköznek. Marcel Gauchet kifejti, hogy jelenleg a jogról való reflexió a politikumhoz való visszatérést kívánja meg,

30 Uo. 285.

31 Uo. 287.

32 Uo. 288.

33 Uo. 290.

34 Uo. 291.

35 Uo. 292.

ugyanis ez utóbbi teszi lehetővé a megvalósítását. A politikum azon értelmezésének a visszatérteről van szó tehát, mely szerint a politikum „az emberi társadalmak összességének a politikai lényege”, míg a politika mindig a társadalom azon szeletére vonatkozik, amelyet a demokratikus politizálás képvisel. A politika az az arc, amelyet a politikum magára ölt a kortárs társadalmakban. Ilyen körülmények közepette, ha a jogról szóló vita arra szolgál, hogy rátaláljunk egy adott társadalmat megalapozó normák legjobb fordítási módjára, a maga során a politikum kérdéséhez való visszatérés maga után vonja a demokráciának és a demokrácia elvei gyakorlatba ültetésének a felülvizsgálatát. Márpedig a nehézség pontosan akkor jelenik meg, amikor ezen vita során a jogra hivatkozunk, ugyanis a jog a demokrácia gyakorlásának feltételei ellen fordul. Ez az ellentmondás Marcel Gauchet szerint kettős reflexióra kötelez, először is „a demokrácia természetéről, mint politika és jog keverékéről, amely lehetővé teszi és behatárolja a jog érvényesülését; továbbá a politikum természetének kérdéséről”.³⁶

Bizonyos értelemben a demokrácia „az ésszerű pluralizmus” (Marcel Gauchet kifejezése) megszervezésének és igazgatásának a terévé változott olyan értelemben, hogy a demokrácia eljárási szabályokat állít fel, hogy az egyéni szabadságjogok pluralitásának harmonikus konszenzusát vagy együttlétét alakítsa. Márpedig a demokráciának ez a felfogása tagad egy másik, elengedhetetlen dimenziót, azaz azt, hogy a demokrácia ugyanakkor „a közösség saját maga általi kormányzását is jelenti a maga teljességében, és nem egyszerűen a pártjai által”.³⁷ Más szavakkal: a demokrácia megfeleltethető a társadalom önkormányzásával is, amely egy olyan kérdés, amely az állampolgárságról és a szabadságról nemrégiben lezajlott angol-amerikai vitára érkező válasz is egyben.³⁸ Azzal, hogy a hangsúlyt a jogra tesszük, megfeledekezünk a demokrácia politikai dimenziójáról, és főként a politikai közösség teljes problematikájáról. Emellett a jog utópiája alááshatja a demokrácia alapjait, ugyanis a társadalmi tér jogrendszerrel való átítatása annak feloldódásával járhat. Márpedig Marcel Gauchet szerint a demokráciában a társadalmi térhez „továbbra is társul hatalom, konfliktus, hovatartozás”.³⁹

36 Uo.296.

37 Uo. 297.

38 Lásd az önrendelkezés fogalmát Quentin Skinner írásában: *La liberté avant le libéralisme*. Seuil, Paris, 2000. Az önrendelkezésről folytatott angol-amerikai vita összefoglalását lásd a *Politique et Sociétés*, vol. 20, 2001/1. számában (különszám a republikanizmus kortárs kihívásairól, szerkesztők Pierre Boyer és Linda Cardinal).

39 Gauchet: i. m. 21. lábjegyzet, 297. Lásd még Mouffe, Chantal: *Le politique et la dynamique des passions*. *Politique et Sociétés*, vol. 22, 2003/3, 150.

A jog utópiájával mégsem szabad apokaliptikus forgatókönyveket szembeállítanunk. A jog azoknak az ellenőrzési és intézkedési eszközöknek a segítségével tette lehetővé a képviselet kiterjesztését, amelyek a képviseleti rendszer diszfunkcionalitásainak a korlátozását szolgálják. Emellett az állam, amely leginkább a társadalom és a pártok közötti közvetítőként hivatott működni, az egyén és a társadalom közötti nagyobb mértékű kölcsönös függőséget szorgalmaz. Amint Marcel Gauchet rávilágít, inkább „a jogi, a társadalmi-történelmi és a politikai egy felsőbb fokú újrafogalmazásáról” kellene gondoskodnunk „egy önmagával szembeni óvatosabb demokrácia kebelében. Ez nem jelenti azt, hogy ez be is fog következni. Nekünk kell tudnunk, hogy mit akarunk.”⁴⁰

IV. A politikum és a kortárs nyelvpolitikai viták: Kanada távlatban

A politika és a politikum közötti, Marcel Gauchet által értelmezett megkülönböztetés segíthet ugyanakkor jobban megérteni a legújabb liberális elmélet kibontakozásának kontextusát, amelyben a liberális elmélet mindinkább hegemonikus módon értelmezi a nyelvekről és a nyelvi kisebbségekről folytatott vitát. Tulajdonképpen a liberális elmélet megújulása arra a szélesebb körű mozgalomra utal, amelynek során a politikum alárendelődik a jognak, ugyanakkor megmagyarázza ennek az elméletnek az alapvetően ahistorikus és apolitikus természetét is. Mi több, ebből a mozgalomból ráismerhetünk az államhoz és a társadalomhoz társított bármilyen fajta normatív helytállóságot elutasító egyén jogainak ideológiájára is.

Márpedig gyakorlatban a cselekvés továbbra is egy történet vagy még inkább egy politikai közösség építésének a része, amelyen belül az állampolgárok folyamatosan foglalkoznak a hatalom kérdésével. A politikum Marcel Gauchet szerint „továbbra is az, ami végső soron megszervezi az emberi közösségeket”,⁴¹ és lehetővé teszi az együttmaradásukat. Más szavakkal: „egyének vagyunk, mert politikai közösségekben élünk”.⁴²

Ez nem jelenti azt, hogy az eljárásokról folytatott viták feleslegesek lennének. Ellenkezőleg, amint azt Jocelyn Maclure megfogalmazta, a vitát át

40 Gauchet, Marcel: Les droits de l’homme sont une politique. *Le Débat*, n° 110, 2000/3, 258–288. Marcel Gauchet ebben a tanulmányban újra felveti az eredetileg egy másik írásában vizsgált kérdéskört, lásd Les droits de l’homme ne sont pas une politique. *Le Débat*, n° 3, 1980/3, 3–21.

41 Gauchet: Les tâches de la philosophie politique. Id. kiad. 21. lábjegyzet 301.

42 Uo. 303.

kell engedni az állampolgároknak, a tanácskozás keretének biztosításával.⁴³ Szerinte a közvélemény munkálkodása az, ami leginkább megvalósítja az állampolgárokkal való összeköttetést, és nem az elfogulatlan, elvont elvek felállítása. Adott esetben ezeket az elveket a demokratikus vita teszi lehetővé, amelyben az állampolgárok teljes mértékben részt vesznek. Más szavakkal: az eszközök, amelyekkel rendezni lehet az egyéneknek a politikai közösséghez való tartozása feltételei miatt kialakult konfliktust, nem annyira az elfogulatlan, elvont elvek kidolgozásából származnak, mint inkább egy demokratikus vita keretében határozzák meg, amelyben biztosítani kell a részvétel lehetőségét az állampolgárok számára.

A tanácskozást alapul vevő, az állampolgáriság elméletére alapozó megközelítés minden bizonnyal kielégítőbb, mint a liberális elmélet vagy jog, mivel elfogadja a konfliktussal való szembesülést. Ugyanakkor, hogy nagyobb horderővel rendelkezzen, számításba kell vennie a politikum szervező erejét, azaz az állam szerepét és tágabb értelemben az intézmények és a képviselő szerepét a politikai kötődés létrehozásában. Véleményünk szerint az állampolgárok egy megalapozó már-ott-levőbe, egy nyomvonalba helyezkednek be, amely a konfliktus meglétéről és a konfliktusnak az együttlésben játszott szerepéről tanúskodik. Más szavakkal az egyének az együttlés feltételeiről folytatott vitában egy olyan történetből kifolyólag vesznek részt, amelynek nem ők maguk a szerzői, még ha ők is a szereplői. Ez a történet útmutatóként szolgál a tanácskozás folyamatában, ugyanakkor a reflexió tárgyát is kell képeznie, ellenkező esetben fennáll a kockázata, hogy a konfliktust és a politikai kötődést pusztán nyelvileg értjük meg.

Ily módon a politikum rendszerező dimenzióját elismerő politikai elmélet a nyelvi jogok terén nem csak célszerűbb a liberális megközelítésnél. Egy ilyen elméletnek ezentúl meg kell határoznia a nyelv szerepét a politikai kötődés létrehozásában. A politikáról való gondolkodás két területe lehet segítségünkre ebben a feladatban: a történeti institucionalizmus és az alkotmányelmélet.

Nyilvánvalóan a történeti institucionalizmus inkább leírja az intézményeket, mintsem megmagyarázná a közpolitikák, például nyelvpolitikák megfogalmazásában játszott szerepüket.⁴⁴ Mellesleg a nyelvnek az intézmények megszületésében játszott szerepének az árnyalt leírása szükségesnek

43 Maclure, Jocelyn: L'intégration par la raison publique. Une esquisse. *Bulletin d'histoire politique*, vol. 12, 2004/3, 48–60; 57.

44 Bővebben lásd Thelen, Kathleen – Steinmo, Sven: Historical Institutionalism in Comparative Politics, In Steinmo, Sven – Thelen, Kathleen – Frank Longstreth (eds): *Structuring Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 1.

tűnik ahhoz, hogy igazán megértsük, hogy a nyelv hogyan képez – egy radikális változás esetétől eltekintve – egy olyan tényezőt, amely mindig megszabja az intézmény létezésének előfeltételeit.

Az institucionalizmus tehát a politikáknak a változás irányát befolyásoló úttól való függőségének (path dependancy) a leírására szolgál. Úgy tűnik, a nyelv olyan cselekvő elvet képez, amely kihat a politikai élet megszervezésére. Tulajdonképpen egy nemrégiben a kanadai westminsteri rendszer természetéről megjelent tanulmányban David E. Smith kiemeli, hogy a nyelv, a földrajzzal, a föderalizmussal, a miniszteri felelősséggel együtt sajátos jelleget kölcsönöz a kanadai politikai rendszernek.⁴⁵ Ezeket az elemeket a kanadai politikai élethez tartozó strukturális dimenzióknak tartja, amelyek meghatározzák működési feltételeit. Akár olyan konvenciókra gondolunk itt, mint a francia és angol anyanyelvű személyek váltakoztatása egy sor politikai funkcióban, főként a főkormányzói funkcióban, akárcsak a parlament költője személyének kinevezése során, a nyelv mindig is kitörölhetetlenül meghatározza a kanadai politikai közösséget. A sokféleség mélyreható formájára utal, hogy felidézzük Charles Taylor ismert, a hatalom kanadai strukturálásának jelölésére használt kifejezését.

Az alkotmányelmélet a maga során elmélyíti a nyelv szerepét a politikai kötődés reprezentációjában. Ehhez a politikai viták és a jogalkotás tanulmányozása fontosnak bizonyul, mivel mindezek a politikák megfogalmazásának vagy még inkább a politikai közösség természetéről folytatott, tág értelemben vett vitának irányt szabó közvélekedésre hivatkoznak. Robert Vipond figyelemre méltó munkája, a *Liberty and Community: Canadian Federalism and the Failure of the Constitution* kiváló példa az olyan elemzésre, amely tekintetbe veszi a nyelv szerepét a politikai kötődés létrehozásában Kanadában. A szerző azt állítja, hogy a nyelv elismerése Kanadában szorosán összefügg a tartományok autonómiáját szorgalmazó mozgalom történelmével. Amellett érvel, hogy ez a mozgalom történelmileg hozzájárult a kanadai alkotmány értelmezésének az alakításához, gondolhatunk itt a tartományok szerepére a tartományi törvények visszavonási jogosítványának felszámolásában, a kormányzó státusának megváltozásában és a végrehajtói föderalizmus fejlődésében. A tartományok alapvető szerepet játszanak továbbá a kisebbségi jogok tartományi elméletének kidolgozásában

45 A mai napig nem született kimerítő elemzés a nyelv és politika közötti kapcsolatokról Kanadában. Ellenben a kérdésről való gondolkodáshoz ilhető hatású Smith, David E.: *The Westminster Model in Ottawa: A Study in the Absence of Influence*. *British Journal of Canadian Studies*, vol. 15, 2002/1-2, 54–64.

is.⁴⁶ Robert Vipond szerint a 19. században az alkotmányelmélet a tartományokat úgy tünteti fel, mint a kisebbségi jogok védelme szempontjából a legjobb pozícióval rendelkező egységet. Emellett abban a korban elérték, hogy a szövetségi kormány ne használhassa fel a visszavonási jogosítványát a nemzetiségek, a nyelvek vagy a vallások kérdésének rendezésére. A maguk során a tartományok két célkitűzést követnek: az önrendelkezés elvével és a többségi szabállyal összhangban abszolút parlamenti szuverenitást a saját területeiken, és annak elismerését, hogy a tartomány a legmegfelelőbb tér az egyének és a kisebbségek védelmére a többség szabályával szemben.

Az első esetben az autonómiát szorgalmazók meg szeretnék volna erősíteni a tartomány hatalmát. A második esetben elfogadták a kormányzati hatalom korlátozását, de nem a szövetségi hatalom jelenléte által, hanem a néphez és a közvéleményhez való fordulás formájában. A tartományoknak a nyelvi kisebbséggel kapcsolatos, kevésbé meggyőző történelmi tapasztalata ellenére a tartományi autonómia elmélete fontos helyet foglal el a kanadai politikai képviselőkről folytatott vitában. A nyelvi jogok bírósági elmélete minden bizonnyal új elvekkel járult hozzá az alkotmány értelmezéséhez a kisebbségek jogainak terén – mellesleg a legfelsőbb bíróság sok energiát szentelt a nyelv és a kultúra közötti kapcsolat fontosságának a kimutatására a nyelvi jogok terén –, de az a gondolat, mely szerint a tartományokat összekötöti egy morális szerződés vagy a kisebbségek feletti kompromisszum megléte, továbbra is szerepet játszik a nyelvekről folytatott vitában. A közelmúltban ez a vita ennek a szerződésnek a korlátozó⁴⁷ vagy liberális⁴⁸ erejéről folyt, de nem magáról a szerződésről. Megfogalmazódott javaslat a politikai kompromisszum (amelyen a kanadai nyelvi jog alapul) bármely korlá-

46 Bővebben lásd Vipond, Robert: *Liberty and Community: Canadian Federalism and the Failure of the Constitution*. State University of New York Press, Albany, 1991.

47 Lásd *Société des Acadiens du Nouveau-Brunswick c. Assn. of Parents for Fairness in Education*, [1986] A.C.S. n° 26, [1986] 1 R.C.S. 549.

48 Lásd *R. c. Beaulac*, [1999] A.C.S. n° 25, [1999] 1 R.C.S. 768. Bastarache bíró szerint minden esetben tekintetbe kell venni a nyelvi jogok tárgyát, amely kedvező körülmények megteremtésére vonatkozik a kanadai, valamely hivatalos nyelvet beszélő közösségek fennmaradásához és terjeszkedéséhez. A *Cameron c. Île-du-Prince-Édouard*, [2000] A.C.S. n° 1, [2000] 1 R.C.S. 31 perben Bastarache bíró azt írta, hogy „a 23. cikk azon az előfeltevésen alapszik, hogy a valós egyenlőség megköveteli, hogy a valamely hivatalos nyelvet beszélő kisebbségek szükség esetén megkülönböztetett bánásmódban részesüljenek, sajátos helyzetük és igényeik függvényében, annak érdekében, hogy a hivatalos nyelvet beszélő többséggel megegyező szintű oktatásban részesülhessenek”.

tozó értelmezésének elutasításáról, de nem magának a kompromisszumnak az elvetéséről.

1998-ban Kanada Legfelsőbb Bírósága a *Renvoi relatif à la sécession du Québec* perben hozott döntésében meghatározta a kanadai alkotmányt megalapozó íratlan elveket, mint amilyen a kisebbségek tisztelete és védelme. Az egyik ilyen elv a kompromisszum gondolatára vonatkozik a kanadai politikában. A *Lalonde* perben, amely az egészségügyi szolgáltatások átszervezésével megbízott bizottságnak a Montfort kórház bezárására vonatkozó döntéséről szolt (a Montfort kórház lévén Québecen kívül az egyetlen intézmény, ahol francia nyelven zajlik egyetemi képzés), Ontario feljebbviteli bírósága megjegyezte, hogy a kisebbségek tisztelete és védelme „a kanadai alkotmány alapvető, strukturális jellemvonását képezi”, mielőtt levonta volna a következtetést, hogy a kórház bezárása nem volt indokolt, éspedig azért nem, mivel a kormány nem viheti a megengedett küszöb alá a kórház státusának meghatározásakor megállapított, francia nyelven nyújtandó szolgáltatásokat.⁴⁹ A bíróság ugyanakkor úgy véli, hogy a kisebbségek tiszteletének és védelmének elve „kulcsszerepet játszik az alkotmány további strukturális jellemzőinek a tartalma és határai alakításában, ezek: a föderalizmus, az alkotmányosság és a jog primátusa, valamint a demokrácia”.⁵⁰ Ily módon a bíróság összhangban van a közvélekedéssel, mely szerint a nyelv a kanadai politikai élet egy fontos tényezője.

A történeti institucionalizmusra és az alkotmányelméletre való hivatkozások kiindulópontként szolgálhatnak a nyelvpolitikák melletti indoklás egy másfajta módjához. Ezek a hivatkozások főként a politikai kötődés sajátos történetére és a képviselőtről folytatott vitára utalnak. Emellett az alkotmányelmélet rámutat, hogy a jog minden erőfeszítése ellenére, annak érdekében, hogy pontos szabályokat határozzon meg a társadalmi és nyelvi pluralitás feldolgozására, a politikum, még ha láthatatlanként értjük is, mindig részt vesz a reprezentációról folytatott vitában. Jóllehet a törvénykezés mind teljesebb a valamely hivatalos nyelvet beszélő kisebbségek jogai tekintetében, meglete nem vet véget a nyelvi jogok és nyelvpolitikák feletti vitának. Éppen ellenkezőleg, bár ennek a szövegnek a keretei között nem lehet kielégítően kimutatni, de Kanadában a bíróságok szintén nagyban hozzájárultak a nyelvi kérdés újrapolitizálásához és aktualizálásához. A *Montfort* per a legújabb esemény, amely felkorbácsolta a szenvedélyeket, és minden bizonnyal nem lesz egyben az utolsó is.

49 *Lalonde c. Ontario (Commission de restructuration des services de santé)*, [2001] O.J. No. 4768, 56 O.R. (3d) 505 (C.A.).

50 Uo.

Összegzésképpen, a nyelv továbbra is kihívást jelent, mivel szüntelenül a hatalom, a konfliktus és a hovatartozás kérdéséhez vezet. A bíraskodás, a nyelvi jogok rendszereihez hasonlóan, minden bizonnyal kényszerítő erőt gyakorol a nyelvpolitikák fejlődésére, még ha nem is léteznek egyszer s mindenkorra meghatározott megoldások a nyelv területén sem. A nyelvpolitikák egy olyan cselekvés kifejeződése, amely mindig magával hordozza a politikai intézmény vagy közösség problémáját. A nyelvpolitikák távolról sem semlegesek. François Paré szavait parafrázálva: azok egy kockázat kifejeződése.

V. Következtetés

A tanulmányban megkíséreltük kimutatni, hogy a nyelv és a politikum intézménye közötti szerves kapcsolat meglátásának elutasításával a liberális elméletírók figyelmen kívül hagyják a politikumot és a nyelv területén végbemenő folyamatok objektivitásának lehetetlenségét. Az intézmények és a képviselőkről az alkotmányelmélet keretei között folytatott viták nagyobb fokú tekintetbe vétele mára már elkerülhetetlennek tűnik annak megértéséhez, hogy a nyelvpolitikák hogyan kapcsolódnak össze a mindig ható és a cselekvés lehetőségeit az adott területen meghatározó történelemmel és kontextussal. Mellesleg tévednek azok, akik elutasítják a történelemre való hivatkozást, mivel úgy vélik, hogy a bevándorlók nyelvéhez képest az egy bizonyos típusú nyelvet részesítene előnyben történelmi kritériumok alapján. Ahelyett, hogy az identitás tétjeinek a szintekre bontását végeznénk el, amint azt a liberális elmélet teszi, meg kell próbálnunk jobban feltárni, hogy egy csoport identitással kapcsolatos követelése, hogyan szolgálhatnak kiindulópontként más követelések nyilvános elismerésének megszerzéséhez. Ez minden bizonnyal érvényes Kanadára.

Ezentúl a nyelv elhelyezése az egyes országokra jellemző politikai hagyományban az a feladat, amely ránk vár, és amely révén pótolhatjuk a kortárs politikaelmélet hiányosságait. Ezen az áron vagyunk képesek jobban megszelídíteni a démonokat, és végül elismerni a nyelvpolitikák alapvetően konfliktusos, alku tárgyát képező és hiányos természetét.

Fordította: Incze Éva